

האם נזכרת בתוספתא הקטגוריה של איסורי "עובדין דחול"?*

בתוספתא יום טוב ד ד שנינו כך:

"ארבע רשויות וארבע מצוות הן: האורג¹ שני חוטין, בין בבגדי קדש בין בבגדי הדיוט, והכותב שתי אותות, בין בכתבי קדש בין בכתבי הדיוט – בשבת חייב חטאת, ביום טוב לוקה ארבעים. האורג² חוט אחד, בין בבגדי קדש בין בבגדי הדיוט, והכותב אות אחת, בין בכתבי קדש בין בכתב הדיוט, חייב חטאת, ביום טוב לוקה את הארבעים, דברי ר' ליעזר, וחכמים אומ': בין בשבת בין ביו"ט אין חייב אלא משום שבות. אילו הן משום שבות³: לא עולין באילן ולא רוכבין על גבי בהמה ולא שטין על פני המים ולא מספקין ולא מטפחין ולא מרקדין. ואילו הן משום רשות: לא דנין ולא מקדשין [ולא מגרשין ולא ממאנין]⁴ ולא חולצין ולא מייבמין. ואילו הן משום מצוה⁵: לא מקדישין ולא מעריכין ולא מחרימין ולא מגביהין תרומה ומעשרות. כל אילו ביום טוב אמרו, וקל וחומר בשבת. ואין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד."

הר"ש ליברמן פירש שם פירוש מחודש. לדעתו (בביאור הקצר שם) כך הפירוש: "התנא מחלק איסורי שבת ויו"ט לארבעה סוגים: מלאכה גמורה, חצי שיעור, שבות של מעשה הדומה למלאכה (או שמא יבוא לעשות מלאכה), עובדין דחול. וכנגדן גם במצוה".

הר"ש ליברמן סתם ולא פירט למה כוונתו, אך נראה שרצה לומר כי ארבע רשויות אלו הן:

- (1) האורג שני חוטין בבגדי הדיוט, והכותב שתי אותות בכתבי הדיוט = מלאכה גמורה.
- (2) האורג חוט אחד בבגדי הדיוט, והכותב אות אחת בכתבי הדיוט = חצי שיעור.
- (3) אלו הן משום שבות: לא עולין באילן ולא רוכבין על גבי בהמה, ולא שטין על פני המים, ולא מספקין ולא מטפחין ולא מרקדין = שבות של מעשה הדומה למלאכה (או שמא יבוא לעשות מלאכה).

* מאמר זה מבוסס על דברים שכתבתי בעבודת הדוקטור שלי: "לתולדות הקטגוריה של איסורי עובדין דחול בשבת ויו"ט, וייחוסה לקטגוריה של איסורי הישבות", אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 221-223. ברצוני להודות שוב למורי פרופ' מ"ש פלדבלום על הנחייתו המסורה.

1. בחלק מכתבי היד כתיבה לפני אריגה. ע"י בשנו"ס במהד' ליברמן עמ' 300.
2. כנ"ל.
3. בדפוס ראשון וברוב כתבי-היד חסר "אילו הן משום שבות". ובכתבי-יד אלו חסר גם כל הקטע מ"לא עולין עד 'משום רשות'".
4. השלמת ר"ש ליברמן ע"פ כ"י לונדון וחלק מכתבי-היד ע"ש, אבל בדפוס ראשון ובכ"י וינה חסר.
5. גם כאן חסר ברוב כתבי-היד, כנ"ל: "ואילו... מצוה".

(4) ואלו הן משום רשות: לא דנין ולא מקדשין [ולא מגרשין ולא ממאנין] ולא חולצין ולא מייבמין = עובדין דחול.

וכנגדן במצוה:

(1) האורג שני חוטיין בבגדי קודש, והכותב שתי אותות בכתבי קודש = מלאכה גמורה.

(2) האורג חוט אחד בבגדי קודש, והכותב אות אחת בכתבי קודש = חצי שיעור.

(3) ?

(4) ואלו הן משום מצוה: לא מקדשין ולא מעריכין ולא מחרימין ולא מגביהין תרומה ומעשרות = "עובדין דחול".

ניכר, אם כן, שחסרה כאן ההשלמה בקטע, על פי פירושו המשוער של ליברמן (ואם תירץ זאת לעצמו – הרי לא ביאר זאת בפירושו)⁶, ובאמת שקשה להעדיף את פירוש המפרשים⁷ (שקיבל רי"ן אפשטיין במבואות לספרות התנאים, עמ' 361), שעל פיו די' רשויות הן: (1) לא דנין, (2) לא מקדשין, (3) ולא חולצין, (4) ולא מייבמין. ודי' מצוות הן: (1) לא מקדשין, (2) ולא מעריכין, (3) ולא מחרימין, (4) ולא מגביהין תרומה ומעשר. זה יקשה ממספר טעמים:

א) לאחר כותרת זאת ישנה הפסקה לעניין אחר (מחלוקת ר"א וחכמים לעניין אורג שני חוטיין).

ב) בנוסחאות עיקריות אין די' רשויות אלא וי' רשויות, שכן נוספו למניין "ולא מגרשין ולא ממאנין".

ג) אם הכותרת מונה די' רשויות ודי' מצוות מדוע אינה מונה גם די' שבותין?⁸

הפירוש המתקבל ביותר על הדעת כאן הוא, לדעתי, פירושו של הרי"ף דינר⁹, ואחריו גי' אלון¹⁰, שארבע רשויות וארבע מצוות הן: (1) האורג ב' חוטיין בבגדי קודש ובבגדי הדיוט; (2) הכותב ב' אותות בכתבי קודש ובכתבי הדיוט; (3) האורג חוט אחד בבגדי קודש ובבגדי הדיוט; (4) הכותב אות אחת בכתבי קודש ובכתבי הדיוט¹¹.

6. ושמו, לאחר המחילה, גם לו לא הייתה ברורה לגמרי החלוקה לקטגוריות כאן. ראה למשל בעניין האיסור לדון הנזכר כאן, כי הוא מסתפק בתוספתא כפשוטה שם בעמ' 1000 (בסוף דבריו על שורה 15) אם זו גזרה (אמנם דיונו לדעת הירושלמי) שמוא יבואו לכתוב פסקי דין (כדעת הבבלי) או איסור משום "עובדין דחול". ועוד: שם בשורות 14-15 העיר כי לשיטת בני ארץ ישראל האיסורים לספק, לטפח ולרקד הם משום "עובדין דחול", והאם רצה לומר לפי זה כאן שה"גזירה שמוא", המאוחרת בוודאי, קרובה יותר לכוונתה המקורית של החלוקה שבתוספתא? (שהרי יצא, לפי זה, שהתוספתא משייכת איסורים אלו ל"שבות של מעשה הדומה למלאכה, או שמוא יבוא לעשות מלאכה").

7. עיין "חסדי דוד" לר"ד פארדו ו"מנחת ביכורים" שם.

8. עיין שאלת ר"ד פארדו ב"חסדי דוד" שם.

9. ב"הנהגות" ח"א דף ס' רע"ב, ונדפס אחר כך ב"חידושי הריצ"ד" ח"א, ירושלים, תשמ"א, עמ' שיג-שיד.

10. תרביץ ז', ספר א, תשרי תרצ"ו, עמ' 142, הערה 26.

11. או כפי שהציע אחר כך אפשטיין (בתרביץ, שם, עמ' 152), די' רשויות ודי' מצוות הן: (1) מלאכה גמורה = כל הבגד, כל הספר, (2) שני חוטיין = שתי אותיות, (3) חוט אחד = אות אחת, (4) שבות. וכנגדן במצוה. אלא שפירוש זה בתוספתא קשה שכן הוא מסתמך על הנוסח בספרא אחר, פי"ז הי"ו; ומכילתא ד'שב"י עמ' 16, שם נאמר: "מה מלאכה האמורה במשכן מלאכה גמורה וכי אין לי אלא מלאכה גמורה שלא יכתבו כל הספר שלא יארוג שני חוטיין... מני שלא יכתוב שתי אותות שלא יארוג שני חוטיין... אין לי אלא ברשות, במצוה מנין וכי". ובאמת אילו הייתה בספרא הפתיחה "ארבע רשויות הן וארבע מצוות" היה הכול עולה לשיטה זאת יפה, אלא שפתיחה זאת מצויה רק בתוספתא, ולעומת זה חסרה בתוספתא ברישא ההתייחסות למלאכה גמורה (וראה ח' אלבק, מתקרים בברייתא ובתוספתא, ירושלים תשי"ד, עמ' 166, הערה 1).

בין כך ובין כך, גם אם נרצה, על אף האמור, לקבל את פירושו של ר"ש ליברמן, הרי שגם כך לא יהיה מתוספתא זאת, לדעתי, כל רמז לקיומה של הקטגוריה הקרויה מאוחר יותר "עובדין דחול", וזאת כיוון ששמה הנקוב של הקבוצה הרביעית של האיסורים בתוספתא זאת, בלשונה עצמה, הוא "רשות", ומנין לנו לזהות "רשות" זאת עם "עובדין דחול"! הלא אפשר בהחלט לפרש כי מדובר כאן על פעולות רשות (שאינן מצווה) שנאסרו מן התורה לדעת התנאים, אלא שאין עליהן חיוב חטאת¹².

ראוי לציין שליברמן קיבל ב"תוספת ראשונים", עמ' 111, את פירושו של אפשטיין, אך נסוג מזה בתוספתא כפשוטה שם וכתב: "עכשיו חוזני בי, מפני שאין טעם למנין המעשים (ובפרט וביחוד שאפשר לחוסיף עליהם, וכמו שהוא באמת בנוסחאות עיקריות בתוספתא להלן) האסורים, ולא מנו כאן אלא סוגים, והמנין הוא בדווקא". ואמנם קושיית הר"ש ליברמן מתחזקת גם כנגד הצעת דינר, אך עם כל זה נדמה שעדיפה היא מהקושי שאליו הכניסנו פירושו של ליברמן.

12. ובכלל, תמוהה העובדה שכדי לציין כי ישנה קטגוריה נפרדת כזאת של "עובדין דחול" צריך ר"ש ליברמן לציין בתוספתא כפשוטה (שם, עמ' 999, הערה 7) לרמב"ם (הלכות שבת פרק כא). דבר זה מלמדנו כי הוא לא מצא שום מקור אחר בספרות הקודמת לרמב"ם שעליו יוכל לסמוך בלא פקפוק כמקור לקטגוריה זאת. אכן, לענ"ד, וכפי שהארכתי בחיבורי הנ"ל, קטגוריה זאת אינה מצויה במפורש וכנראה גם לא במרומז, במקורות התנאיים הא"י. ראה שם בעיקר בעמ' 32-51; לניתוח עקרוני של הבעיה ראה גם דברי ב"דברי הקונגרס העולמי האחד עשר למדעי היהדות, תשנ"ג" (בדפוס).